

А Л Я К С А Н Д Р К Р Ы В І Ц К І

Вядомы беларускі лінгвіст Аляксандр Антонавіч Крывіцкі нарадзіўся 15 жніўня 1927 г. у в. Залесе Пацолтаўскага сельсавета Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці ў сялянскай сям'і. У 1933 г. сям'я пераехала на радзіму маці ў в. Слаўнае Курманаўскага сельсавета Мсціслаўскага раёна, дзе прайшлі яго дзяцінства і юнацтва.

У чэрвені 1941 г. ён скончыў 8 класаў Курманаўскай сярэдняй школы, але далейшай вучобе перашкодзіла Вялікая Айчынная вайна. З кастрычніка 1943 г. да лютага 1944 г. знаходзіўся на

абаронных работах у наваколлях г. Крычава. У сакавіку 1944 г. быў прызваны ў рады Савецкай Арміі. У складзе войскаў 2-га Украінскага фронту А. Крывіцкі ўдзельнічаў у вызваленні ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Аўстрыі, Венгрыі і Чэхаславакіі, дзень Перамогі сустрэў пад Прагай.

Пасля дэмабілізацыі ў 1947 г. А. Крывіцкі паступіў у Магілёўскую міжабласную завочную сярэднюю школу – неабходна было атрымаць дакумент аб агульнай сярэдняй адукацыі. У верасні таго ж года пасля здачы ўступных экзаменаў быў залічаны студэнтам Магілёўскага дзяржаўнага настаўніцкага інстытута на аддзяленне мовы і літаратуры. З 1949 г. у выніку змены статусу навучальнай установы пераведзены на факультэт мовы і літаратуры Магілёўскага педагагічнага інстытута і па заканчэнні яго ў 1951 г. накіраваны на працу настаўнікам беларускай і рускай мовы і літаратуры ў сярэднюю школу г. Карэлічы. Аднак настаўніцкая праца доўжылася толькі год – у Акадэміі навук пад кіраўніцтвам прафесара Р. Аванесава разгарнулася праца па стварэнні агульнаадукацыйнага дыялекталагічнага атласа беларускай мовы, а для яе рэалізацыі патрабаваліся кваліфікаваныя маладыя навуковыя кадры.

З 1952 г. Аляксандр Крывіцкі пачаў працаваць у Інстытуце мовазнаўства Акадэміі навук БССР малодшым навуковым супрацоўнікам, потым быў вучоным сакратаром Інстытута, старшым навуковым супрацоўнікам, а з 1986 г. і да выхаду на пенсію ў 2007 г. – вядучым навуковым супрацоўнікам аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі. Пад кіраўніцтвам прафесара Рубена Аванесава ў 1959 г. без адрыву ад асноўнай працы напісаў і паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю «Формы асабовых і зваротнага займеннікаў сучаснай беларускай мовы ў іх гісторыі» [4].

Цікавасць да навуковых даследаванняў Аляксандр Крывіцкі выявіў яшчэ падчас вучобы ў Магілёўскім педінстытуце. Пад кіраўніцтвам вядомага даследчыка і вопытнага педагога П. Юргелевіча ён яшчэ студэнтам у 1947 г. актыўна ўключаецца ў навуковую работу па вывучэнні беларускіх народных гаворак. Разам са сваім настаўнікам, іншымі выкладчыкамі інстытута і студэнтамі-філолагамі неаднаразова выязджаў у дыялекталагічныя

экспедыцыі, дзе збіраў матэрыялы для будучага «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы» (1963 г.). Усе гады вучобы ў педагагічным інстытуце Аляксандр Крывіцкі паспяхова кіраваў работай студэнцкага дыялекталагічнага гуртка.

З першых гадоў працы ў акадэмічным Інстытуце мовазнаўства Аляксандр Крывіцкі зарэкамендаваў сябе як актыўны і зайздросна працаздольны даследчык. Ён стаў адным з асноўных выканаўцаў большасці буйных калектыўных дыялекталагічных праектаў інстытута: удзельнічаў у падрыхтоўцы і абгрунтаванні тэарэтычных асноў навуковых даследаванняў, збіранні фактычнага матэрыялу, аналізе і інтэрпрэтацыі назапашаных моўных фактаў, публікацыі вынікаў працы. Без перабольшання можна сказаць, што на працягу многіх дзясяткаў гадоў ён з'яўляўся «мазгавым цэнтрам» аддзела дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Інстытута мовазнаўства, да каго літаральна ўсе ішлі па параду, кансультацыю, да чыёй думкі заўсёды ўважліва прыслухоўваліся.

Кола навуковых інтарэсаў Аляксандра Крывіцкага надзвычай рознабаковае. Гэта сучасная беларуская мова, гісторыя беларускай мовы і мовазнаўства, а галоўнае – беларуская дыялекталогія і лінгвагеаграфія, даследаванню разнастайных пытанняў якіх прысвечана пераважная большасць публікацый вучонага (усяго іх налічваецца больш за дзве сотні).

Дыялекталагічныя працы Аляксандра Антонавіча можна падзяліць на некалькі тыпаў. Найперш гэта даследаванні, прысвечаныя лінгвагеаграфічнаму вывучэнню беларускіх народных гаворак. Так склалася ў асабістым лёсе вучонага, што Аляксандр Крывіцкі стаў суаўтарам фактычна ўсіх асноўных фундаментальных лінгвагеаграфічных распрацовак акадэмічнага інстытута ў павяенны час. Ён з'яўляецца адным з аўтараў такіх вызначальных у беларускай дыялекталогіі і шырокавядомых па-за межамі краіны калектыўных выданняў, як «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы» (1963 г.), «Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак» (1968 г., 1969 г.), «Лексічны атлас беларускіх народных гаворак» у пяці тамах (1993–1998 гг.). Аднак толькі гэтымі выданнямі яго лінгвагеаграфічная праблема-тыка не абмяжоўваецца.

У 1960-я гады згодна з рашэннем Міжнароднага камітэта славістаў распачалася праца па стварэнні «Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа» (АЛА). Аляксандр Крывіцкі актыўна ўключыўся ў гэты адказны навуковы праект: удзельнічаў у збіранні беларускіх дыялектных матэрыялаў, складанні лексічных карт, іх рэдагаванні і падрыхтоўцы да друку. Ледзь не паўстагоддзя ён працаваў над атласам, пастаянна прымаў удзел у рабоце Міжнароднай рабочай групы АЛА, шмат гадоў з'яўляўся членам Міжнароднай камісіі АЛА і членам яго рэдкалегіі. Пад непасрэдным навуковым кіраўніцтвам А. Крывіцкага беларуская нацыянальная камісія паспяхова ажыццявіла выданне ў Мінску трэцяга выпуску лексічна-словаўтваральнай серыі АЛА «Расліны свет» (2000 г.).

З 1976 г. савецкія мовазнаўцы пад кіраўніцтвам прафесара Рубена Аванесава ўключыліся ў работу па стварэнні «Лінгвістычнага атласа Еўропы» (ЛАЕ). Як чалавек выключна цікаўны, з бязмежным імкненнем да пашырэння і паглыблення свайго навуковага кругагляду, Аляксандр Крывіцкі з энтузіязмам узяўся за гэтую новую для сябе лінгваграфічную працу. Ён кіраваў работай Беларускай нацыянальнай камісіі ЛАЕ, удзельнічаў у зборы дыялектных матэрыялаў, іх падрыхтоўцы для рэдкалегіі атласа, якая размяшчалася на той час у Нэйменгеме (Галандыя), у абмеркаванні на нарадах савецкай камісіі ЛАЕ апытальнікаў [12; 13] і ў розных іншых навукова-метадычных і арганізацыйных мерапрыемствах, з'яўляўся яе членам і папулярна заваў дзейнасць гэтай міжнароднай навуковай арганізацыі ў Беларусі [7]. Дзякуючы яго высокаму прафесіяналізму, тэарэтычныя напрацоўкі Беларускай нацыянальнай камісіі ЛАЕ былі высока ацэнены Міжнароднай камісіяй атласа: айчынныя мовазнаўцы атрымалі ў падарунак першыя выпускі ЛАЕ, а вопыт іх працы па другім апытальніку як выключна ўдалы і арыгінальны нават быў рэкамендаваны для выкарыстання ўсімі еўрапейскімі нацыянальнымі камісіямі (улетку 1983 г. беларускія дыялектолагі правялі практычны семінар для расійскіх калег у в. Слабада Докшыцкага раёна Віцебскай вобласці, дзе ў палявых умовах прадэ-

манстравалі сваю методыку працы па другім апытальніку «Лінгвістычнага атласа Еўропы»).

Багаты практычны вопыт лінгвагеаграфічнай працы спарадзіў у навукоўца неадольнае жаданне яе тэрэтычнага асэнсавання. У выніку ўпершыню ў айчыннай лінгвістыцы Аляксандр Крывіцкі падрыхтаваў для серыі «Скарбы мовы», разлічанай на вучнёўскую аўдыторыю, асобную навукова-папулярную брашуру «Што такое лінгвагеаграфія» [9]. У ёй ён даходліва расказаў пра ўзнікненне лінгвагеаграфіі на мяжы XIX–XX стст. і яе развіццё ў асобную галіну лінгвістычнай навукі, пра гісторыю рускай і беларускай лінгвагеаграфіі, «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы», перспектывы гэтага мовазнаўчага кірунку [падрабязней гл. 15]. У навуковых зборніках і энцыклапедыях надрукаваны таксама шэраг яго артыкулаў па розных тэрэтычных пытаннях лінгвагеаграфіі.

Другі важны напрамак дыялекталагічных даследаванняў Аляксандра Крывіцкага – рэгіянальная лексікаграфія, дзе яго тэрэтычныя напрацоўкі таксама адметныя і важкія. Найперш тут варта згадаць асабісты ўклад вучонага ў стварэнне пяцітомнага «Тураўскага слоўніка» [18]. Ён з’яўляецца ініцыятарам стварэння, арганізатарам работы і навуковым рэдактарам слоўніка, які атрымаў станоўчы водгукі ў вучоных Беларусі і замежжа. Па сваім тыпе гэта поўны слоўнік традыцыйнай лексікі адной гаворкі, якую складальнікі разумеюць як характэрную для яе спрадвечную або дастаткова старую лексіку. Сюды аднесены найперш словы, што складаюць дыялектную лексічную аснову гаворкі. Такі тып дыялектнага слоўніка, на думку складальнікаў, дапамагае лепш раскрыць слоўнікавы склад гаворкі як пэўнай сістэмы і з’яўляецца надзейнай базай для лексікаграфічных даследаванняў ва ўсходнеславянскай дыялектнай зоне ў цэлым. Акрамя таго, складальнікі слоўніка ўлічылі і тыя абставіны, што «гаворка Тураўшчыны, як і ўсе гаворкі ўсходняга Палесся, знаходзіцца на перыферыі сучаснай беларускай дыялектнай мовы, і любы іншы від даведніка па яго лексіцы мог бы даць не зусім правільнае ўяўленне аб асаблівасцях яго слоўнікавага складу». [18, т. 1, с. 17]. Уся лексіка, вытворныя і невытворныя словы, у «Тураўскім слоўніку» падаецца ў традыцыйным

алфавітным парадку, за выключэннем толькі памяншальных формаў назоўнікаў. Яны змешчаны ў артыкулах на словы, ад якіх утвораныя. Абагульнены ў адзін слоўнікавы артыкул розныя рэгулярныя і нерэгулярныя фанетычныя варыянты слоў, а таксама амонімы.

Слоўнікавы артыкул у «Тураўскім слоўніку» мае наступную будову: загалоўнае слова, марфалагічная і стылістычная яго характарыстыка, раскрыццё семантыкі слова, ілюстрацыя кожнага значэння адным або некалькімі прыкладамі іх ужывання ў вусным маўленні мясцовых жыхароў. У канцы многіх слоўнікавых артыкулаў падаюцца ўстойлівыя фразеалагічныя выразы, а ў асобных з іх – кароткія этнаграфічныя звесткі, звязаныя з пэўнымі прадметамі ці з’явамі. Для ілюстрацыі слоў выкарыстаны найбольш удалыя і змястоўныя сказы, у якіх адлюстравана цікавая інфармацыя пра мясцовасць, побыт, звычай, узаемаадносіны людзей, мясцовыя з’явы жыцця, а таксама прыказкі, прымаўкі, загадкі, прыметы і г. д.

Кожны том «Тураўскага слоўніка» завяршаецца раздзелам «Тэксты», у якім змешчаны ўзоры мясцовага маўлення розных жанраў: побытавыя апавяданні, легенды, звычай, замовы і г. д. Асабліва ў ім вылучаюцца два вялікія цыклы апавяданняў. Гэта «Вяселле» [18, т. 3, с. 305–311; т. 4, с. 352–360; т. 5, с. 396–403], у якім на мясцовай гаворцы пададзены падрабязны сцэнарый традыцыйнага тураўскага вяселля з тэкстамі абрадавых песень, што выконваліся на ім у той ці іншы момант (усяго зафіксавана больш за 100 вясельных твораў). Запісаў іх на магнітафоне і падрыхтаваў для слоўніка ўраджэнец в. Пагост Жыткавіцкага раёна, вялікі энтузіяст і збіральнік узораў духоўнай культуры Тураўшчыны, навуковы супрацоўнік Інстытута фізікі НАН Беларусі М. Саскевіч.

Другі цыкл звязаных тэкстаў можна аб’яднаць пад умоўнай назвай «Цётка Парулюшка расказвае...». Гэта апавяданні жыхаркі в. Старажоўцы Жыткавіцкага раёна Праскоўі Мікітаўны Жукоўскай (1907 г. н.), жанчыны выключна добрай, гаваркой, розныя жыццёвыя гісторыі якой вылучаюцца цікавым зместам, дынамізмам і сюжэтнай завершанасцю. У пятым томе «Тураўскага

слоўніка» змешчаны раздзел «Анамастыка», у якім прыводзіцца значная частка сабранага матэрыялу па ўласных назвах Тураўшчыны (2095 найменняў). Гэта назвы палёў, сенажацей, лесу, балот, узгоркаў, рэчак, азёр і інш., а таксама назвы жыхароў па назве мясцовых населеных пунктаў.

Усяго ў пяці тамах «Тураўскага слоўніка» змешчаны 20004 слоўнікавыя артыкулы і вялікая колькасць разнастайных устойлівых (семантычна непадзельных) словазлучэнняў. Такім чынам, слоўнік досыць шырока раскрывае лексічны склад тураўскай гаворкі, якой ён прысвечаны. Пра навуковую вартасць выдання і заслугу Аляксандра Крывіцкага ў яго стварэнні яскрава сведчыць выказванне акадэміка М. Талстога: «Стараннасць адбору і лексікаграфічнай апрацоўкі матэрыялу, багацце фальклорна-этнаграфічных ілюстрацый выгадна адрознівае Тураўскі слоўнік ад іншых падобных прац і дазваляюць у далейшым выкарыстоўваць яго ў якасці лексікаграфічнага эталона пры складанні іншых палескіх слоўнікаў і пры ўзаемным параўнанні лексікі розных палескіх зон» [17, с. 3].

Завяршальным этапам даследавання гаворкі жыхароў Тураўшчыны меркавалася стварэнне лінгвістычнага атласа, ідэя якога ў ініцыятараў праекта ўзнікла ў працэсе збірання матэрыялаў для складання «Тураўскага слоўніка» [14, с. 3]. У 1979 г. кіраўнік праекта Аляксандр Крывіцкі на падставе назапашанай на той час картатэкі слоўніка стварыў спецыяльны апытальнік (гэта быў першы на Беларусі ў павяенны перыяд праект стварэння рэгіянальнага мікраатласа), у які ў працэсе працы ўносіліся неабходныя карэктывы [14, с. 11–24]. Пераважная частка матэрыялаў для атласа была сабрана ў 1979–1983 гг., а завершана назапашванне іх у 1992 г. У 2016 г. атлас быў нарэшце апублікаваны, але не ў цалкам задуманым аб'ёме (да друку дайшлі толькі 12 з 25 тэм). Як адзначае ў прадмове да атласа навуковы рэдактар выдання Генадзь Цыхун, «па аб'ектыўных прычынах “Лінгвістычны мікраатлас Тураўшчыны” ахоплівае не ўсе адказы на пастаўленыя ў апытальніку пытанні, бо грунтуецца пераважна на матэрыялах, атрыманых ад носьбітаў гаворак абследаванага

на працягу 1979–1992 гг. арэала па раздзелах “Марфалогія” і “Лексічны склад”» [14, с. 4].

Кніга складаецца з прадмовы навуковага рэдактара, выбранай бібліяграфіі па лексічных асаблівасцях тураўскай гаворкі, поўнага тэксту канчатковага варыянту апытальніка, рэестра 67 абследаваных населеных пунктаў, іх алфавітнага паказальніка і размеркавання па тэрытарыяльна-адміністрацыйных раёнах, тлумачэння прынятай метадыкі картаграфавання і асаблівасцей прынятай сістэмы транскрыпцыі слоў, атрыманых адказаў да кожнай карты, агульнага пераліку змешчаных карт, 315 лінгвістычных карт і зводнага індэкса пракартаграфаваных слоў.

Па ініцыятыве Аляксандра Крывіцкага ў Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа было распачата выданне лексікаграфічных зборнікаў, у якіх навукоўцы і аматары роднай мовы змяшчалі невялічкія слоўнікі, як правіла са сваёй роднай гаворкі. Пад яго навуковым патранажам былі апублікаваныя зборнікі «З народнага слоўніка» (1975 г.), «Народнае слова» (1976 г.), «Народная лексіка» (1977 г.), «Жывое слова» (1978 г.), «Народная словатворчасць» (1979 г.), «Гавораць Чарнобыльцы» (1994 г.) і інш., якія ўвялі ў навуковы ўжытак тысячы новых дыялектных слоў. Традыцыя іх выдання захавалася да гэтага часу, хаця і часткова цяпер відазмененая.

Вучоны заўсёды ахвотна адгукаўся на просьбы аб дапамозе, праяўляў пастаянны клопат пра стан даследаванасці лексічнай сістэмы беларускіх народных гаворак, дапамагаў іншым збіральнікам дыялектнай лексікі рыхтаваць да выдання сабраныя ўласныя слоўныя багаці. Ім адрэдагавана больш за 20 значных прац іншых аўтараў па беларускай дыялектнай лексікаграфіі (напрыклад, унікальны чатырнаццацітомны збор лексікі і фразеалогіі Георгія Юрчанкі, слоўнікі Тамары Янковай, Рыгора Яўсеева і інш.). У апошнія дзесяцігоддзе сваёй працоўнай дзейнасці падрыхтаваў канцэпцыю тэматычных слоўнікаў беларускай дыялектнай мовы, якая пад яго непасрэдным кіраўніцтвам была паспяхова рэалізавана ў акадэмічным інстытуце [3].

Выніковая шматгадовая тэрэтычная праца Аляксандра Крывіцкага ў галіне беларускай дыялекталогіі, творчае асэнсаванне

яе здабыткаў і актуальных надзённых праблем знайшлі сваё адлюстраванне ў шэрагу вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь. У суаўтарстве з іншымі калегамі ён падрыхтаваў першы ў краіне вучэбны дапаможнік і хрэстаматыю звязных тэкстаў па беларускай дыялекталогіі для студэнтаў [16], а сумесна з Аляксандрам Падлужным арыгінальны вучэбны дапаможнік і зборнік практыкаванняў да яго па фанетыцы беларускай мовы [8], дзе поруч з фанетычнай сістэмай сучаснай літаратурнай мовы пададзены і асноўныя тыпы дыялектнага вымаўлення. Адметнасць гэтага дапаможніка найперш у тым, што дыялектнае маўленне ў ім прадстаўлена «не па асобных з'явах, як гэта звычайна робіцца, а як сукупнасць найбольш характэрных і важных фанетычных рыс, уласцівых той або іншай разнавіднасці дыялектнай мовы» [8, с. 3]. На думку аўтараў, «такі спосаб падчы матэрыялу забяспечыць дастатковае знаёмства з гукавой будовай вуснай літаратурнай мовы, з фанетычнымі асаблівасцямі дыялектнай мовы і з адносінамі фанетыкі літаратурнай і дыялектнай», што «дапаможа <...> настаўніку правільна зарыентавацца пры выкладанні беларускай мовы з улікам дыялектнага асяроддзя» [8, с. 3]. Дарэчы, падобны дапаможнік у сярэдзіне 1970-х гадоў быў створаны і ў рускім мовазнаўстве прафесарам Рубенам Аванесавым [1], у чым, відаць, прасочваецца пэўны ўплыў не толькі рускай лінгвістыкі, але і неардынарнай асобы настаўніка на свайго вучня.

Аднак найбольш значным, на наш погляд, вучэбным выданнем Аляксандра Крывіцкага ў дадзенай галіне беларусістыкі з'яўляецца яго аўтарскі дапаможнік па беларускай дыялекталогіі [11], назва і структура якога выношваліся ім яшчэ з пачатку 1980-х гадоў. Неаднаразова падчас сумесных шматлікіх палявых экспедыцый і ўдзелу ў розных навуковых дыялекталагічных нарадах з аўтарам гэтых нататак у вольныя ад працы хвіліны мы звярталіся да гэтай надзённай навуковай праблемы і да пачатку 1990-х гадоў канчаткова пагадзіліся на тым, што змест, структура і назва дапаможніка павінны быць кардынальна зменены. Неўзабаве навуковую ідэю Аляксандра Крывіцкага мне надарылася апрабаваць у вучэбным працэсе на тагачасным факультэце

беларускай філалогіі і культуры Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка і ўвачавідкі пераканацца ў аб'ектыўнасці, абгрунтаванасці і правамернасці навуковай ідэі і вялікай жыццёвай мудрасці свайго старэйшага калегі і настаўніка, сумесная праца з якім пакінула незабыўны след у маім жыцці.

Змест і структура дапаможніка дакладна вызначаны ўжо ў яго назве – «Дыялекталогія беларускай мовы», гэта значыць тая галіна айчыннай лінгвістыкі, якая займаецца вывучэннем народных гаворак. А паколькі гэта асобная мовазнаўчая дысцыпліна, то яна мае ўласны аб'ект і прадмет даследавання, свой тэрміналагічны апарат і канкрэтныя вынікі навуковага вывучэння народных гаворак. Вось гэтыя пытанні найперш і павінны выкладацца студэнтам, а адсюль і вынікае гардынальна іншы змест вучэбнай дысцыпліны. Дапаможнік Аляксандра Крывіцкага якраз цалкам адпавядае названай навуковай ідэі і стаўся такім першым асобным выданнем па дыялекталогіі беларускай мовы ў нашай краіне. У ім дастаткова поўна прадстаўлены тэрміналагічны апарат, гісторыя айчыннай дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі, групоўка беларускіх гаворак і найбольш характэрныя асаблівасці кожнай тэрытарыяльна-моўнай адзінкі, а таксама асноўныя набыткі рэгіянальнай лексікаграфіі. Гэта ўжо не спроба апісання сістэмы дыялектнай мовы на ўсіх яе ўзроўнях на кшталт акадэмічнай граматыкі сучаснай мовы, паколькі аб'ект апісання – дыялектная мова не з'яўляецца адзінай моўнай сістэмай, а ўяўляе сабой сукупнасць дзясяткаў тысяч асобных моўных утварэнняў, што стагоддзямі паспяхова задавальняюць патрэбы іх носбітаў у розных кутках Беларусі.

Дапаможнік дае агульнае ўяўленне пра дыялектную разнастайнасць беларускай мовы і вынікі вывучэння гэтай разнастайнасці, што найперш і патрэбна будучым настаўнікам роднай мовы і літаратуры ў сваёй прафесійнай дзейнасці. У 2012 г. Ніна Баршчэўская і Міраслаў Янковяк у Польшчы апублікавалі сваю версію «Беларускай дыялекталогіі» [2], якая пацвярджае абраную канцэпцыю Аляксандра Крывіцкага і пашырае яе змест за кошт уключэння раздзела па гістарычнай дыялекталогіі, асаблі-

васцей функцыянавання беларускіх гаворак па-за межамі тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, ролі беларускіх гаворак у фарміраванні сучаснай літаратурнай мовы, апісання дынамікі змен у сістэме дыялектнай мовы ў другой палове XX – пачатку XXI стст. і некаторыя інш. У будучым аб'яднанне гэтых двух варыянтаў з улікам найважнейшых даследаванняў беларускай дыялектнай мовы як на радзіме, так і за яе межамі, а таксама апошніх тэндэнцый у сучаснай еўрапейскай дыялекталогіі дапаможа стварыць працу, магчыма, блізкую да ідэалу.

Значнай папулярнасцю і попытам у чытачоў карыстаўся навукова-папулярны нарыс Аляксандра Крывіцкага «Наша родная мова», які вытрымаў аж тры выданні (1964 г., 1967 г., 1973 г.). У кнізе паказаны склад беларускай нацыянальнай мовы, працэс утварэння гэтага моўнага багацця і яго асаблівасці.

Праблематыку сучаснай беларускай літаратурнай мовы Аляксандр Крывіцкі разглядае ў вучэбных дапаможніках, прызначаных для выкладання беларускай мовы замежным грамадзянам. Першая такая кніга была падрыхтавана ім у суаўтарстве з Арнольдам Міхневічам і Аляксандрам Падлужным і вытрымала тры выданні [5]. Для яе вучоны напісаў цалкам арыгінальны раздзел па марфалогіі, а таксама руска-беларускі слоўнік «Моўны этыкет» і беларуска-рускі слоўнік ідыяматычных выказаў. Марфалагічная частка дапаможніка пададзена вельмі нетрадыцыйна, творча і займальна, што, безумоўна, не можа не зацікавіць любога, самага патрабавальнага ці нават прыдзірлівага карыстальніка. Прыкладзеныя слоўнікі – узор дасканалага валодання беларускай мовай, адчування слова, высокага філалагічнага майстэрства ў падборы дакладных адпаведнікаў.

У канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў Аляксандр Крывіцкі сумесна з Аляксандрам Падлужным надрукавалі ў газеце «Вячэрні Мінск» серыю ўрокаў беларускай мовы для самастойнага вывучэння. Пазней гэтыя ўрокі яны пашырылі, дапрацавалі і выдалі самастойным дапаможнікам [10]. Ён пабудаваны ў выглядзе 32 асобных урокаў і складаецца з трох блокаў: «Фанетыка, арфаэпія, арфаграфія», «Марфалогія» і «Сінтаксіс». Адметнасць будовы дапаможніка ў тым, што асноўная ўвага ў ім звяртаецца

найперш на тыя асаблівасці беларускай мовы, якія адрозніваюцца ад адпаведных формаў рускай літаратурнай мовы. Гэта дазволіла аўтарам дастаткова поўна адлюстраваць спецыфіку роднай мовы і акцэнтаваць на ёй увагу чытача. Кожны ўрок утрымлівае кароткую тэарэтычную частку, словы і выразы пэўнай тэматычнай накіраванасці, літаратурны тэкст з лексічным каментарыем да яго і практыкаванні для самастойнай працы па замацаванні матэрыялу ўрока. У дадатку да кнігі змешчаны руска-беларускі тэматычны слоўнік, у якім па тэматычным прынцеце пададзена найбольш ужывальная лексіка з разнастайных сфер функцынавання сучаснай беларускай мовы, а таксама ўзоры афармлення афіцыйных папер па-беларуску, падборка беларускіх прыказак, устойлівых выказаў, параўнанняў, афарызмаў і інш.

Адметнае месца ў творчай спадчыне Аляксандра Крывіцкага займае гісторыя айчыннага мовазнаўства. На гэтай праблеме ён апублікаваў дзве змястоўныя брашуркі (адна з іх у суаўтарстве), дзе сцісла і даволі поўна падаў стаўленне і развіццё беларускай лінгвістыкі ад старажытнага перыяду да 1980-х гадоў [6], а таксама шэраг навуковых артыкулаў, у тым ліку ў энцыклапедычных выданнях.

Значную ўвагу надаваў Аляксандр Крывіцкі падрыхтоўцы маладых навуковых кадраў дыялектолагаў. Ён выступаў з лекцыямі перад студэнтамі ВНУ, аспірантамі і маладымі вучонымі Інстытута мовазнаўства, кіраваў падрыхтоўкай дысертацыйных работ па дыялекталогіі, з'яўляўся членам спецыялізаванага савета па абароне дысертацый, членам навуковага савета Акадэміі навук па праблемах мовазнаўства, членам рэдкалегіі шэрага выданняў. Значную ўвагу надаваў і грамадскай працы. За сваю прынцыповасць, настойлівасць, ініцыятыўнасць, шчырасць і цэплыню ў адносінах з людзьмі ён заслужыў у калег павагу і сардэчную ўдзячнасць.

За заслугі перад Радзімай у гады Вялікай Айчыннай вайны і ў мірны час Аляксандр Крывіцкі ўзнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны II ступені, шматлікімі юбілейнымі медалямі і медалём Францыска Скарыны (2001 г.), Ганаровай граматай Вярхоўнага Савета БССР, медалём «Ветэран працы» і інш. У 1971 г.

яму была прысуджана Дзяржаўная прэмія СССР у складзе аўтарскага калектыву за комплекс прац па беларускай лінгвагеаграфіі.

Л і т а р а т у р а

1. Аванесов, Р. И. Русская литературная и диалектная фонетика / Р. И. Аванесов. – М. : Просвещение, 1974. – 287 с.
2. Barszczewska, N. Dialektologia białoruska / N. Barszczewska, M. Jankowiak. – Warszawa : Inst-t Slawistyki PAN, 2012. – 308 s.
3. Жывёльны свет : тэматычны слоўнік / рэд. А. А. Крывіцкі, Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – 239 с. ; Раслінны свет : тэматычны слоўнік / рэд. А. А. Крывіцкі, Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 635 с. ; Чалавек: тэматычны слоўнік / рэд. А. А. Крывіцкі, Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – 573 с. ; Сельская гаспадарка : тэматычны слоўнік / рэд. А. А. Крывіцкі, Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – 527 с.
4. Кривицкий, А. А. Формы личных и возвратного местоимений современного белорусского языка в их истории : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. А. Кривицкий ; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1958. – 19 с.
5. Кривицкий, А. А. Белорусский язык для небелорусов / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. – Минск : Вышэйшая школа, 1973. – 272 с., Кривицкий, А. А. Белорусский язык для говорящих по-русски / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. – 3-е выд., перапрац. – Минск : Вышэйшая школа, 1990. – 368 с.
6. Крывіцкі, А. А. У рытме з развіццём мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Бібліятэчка газеты «Голас Радзімы», 1976. – 80 с.
7. Крывіцкі, А. А. Лінгвістычны атлас Еўропы / А. А. Крывіцкі, П. А. Міхайлаў // Беларуская лінгвістыка. – 1983. – Вып. 24. – С. 70–74.
8. Крывіцкі, А. А. Фанетыка беларускай мовы / А. А. Крывіцкі, А. І. Падлужны. – Мінск : Вышэйшая школа, 1984. – 269 с. ; Крывіцкі, А. А. Практыкум па фанетыцы беларускай мовы / А. А. Крывіцкі, А. І. Падлужны. – Мінск : Вышэйшая школа, 1989. – 221 с.
9. Крывіцкі, А. А. Што такое лінгвагеаграфія / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Народная асвета, 1986. – 72 с.
10. Кривицкий, А. А. Учебник белорусского языка : для самообразования / А. А. Кривицкий, А. И. Подлужный. – Минск : Вышэйшая школа, 1994. – 349 с.
11. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Вышэйшая школа, 2003. – 294 с.
12. Лингвистический атлас Европы. Первый вопросник. Ономазиология, основной словарный состав / пер. с франц. Н. З. Донадзе ; отв. ред. Р. И. Аванесов, В. В. Иванов. – М. : Ин-т русского языка, 1976. – 67 с.
13. Лингвистический атлас Европы. Второй вопросник / пер. с франц. Н. З. Донадзе ; отв. ред. Р. И. Аванесов, В. В. Иванов. – М. : Ин-т русского языка, 1981. – 196 с.
14. Лінгвістычны мікраатлас Тураўшчыны / А. А. Крывіцкі [і інш.] ; нав. рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – 275 с.
15. Міхайлаў, П. А. Геаграфія мовы / П. А. Міхайлаў // Настаўніцкая газета. – 1987. – 8 жніўня. – Рэц. на кн.: Крывіцкі, А. А. Што такое лінгвагеаграфія / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Народная асвета, 1986. – 72 с. ; Юрчанка, Г. Ф. Мовазнаўчымі шляхамі / Г. Ф. Юрчанка // Святло Кастрычніка. – 1986. – 21 кастрычніка. – Рэц. на кн.: Крывіцкі, А. А. Што такое лінгвагеаграфія / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Народная асвета, 1986. – 72 с.
16. Нарысы па беларускай дыялекталогіі / пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 415 с. ; Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі / пад рэд. Р. І. Аванесава і М. В. Бірылы. – Мінск : АН БССР, 1962. – 350 с.

17. Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исследования / редкол.: Н. И. Толстой (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1983. – 287 с.

18. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / А. А. Крывіцкі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – Т. 1–5.

Б А Р Ы С Л А П А Ў *

Гэтаму мовазнаўцу лёс падарыў няпоўныя 42 гады жыцця, але і за такі кароткі час ён здолеў пакінуць у гісторыі айчынай лінгвістыкі ўласны прыкметны след...

Нарадзіўся Барыс Сцяпанавіч Лапаў у Мінску 28 верасня 1925 г. у рабочай сям'і. Бацька Сцяпан Адамавіч Лапаў па прафесіі быў ганчаром, але даволі рана памёр (1931 г.) У выніку шасцігадовы Барыс і яго гадавалы брат Эдуард (1930 г. н.) засталіся з маці Юсцінай Мікалаеўнай. Да Вялікай Айчынай вайны яна працавала рабочай на заводзе «Чырвоны хімік», дзе ва ўмовах шкоднай вытворчасці падарвала сваё здароўе, стала інвалідам 2-й групы па працы, перайшла ў арцель для інвалідаў «Рот фронт», пасля вайны працавала тэхніччай у музычнай школе, а пазней у мінскай сярэдняй школе № 42.

Па заканчэнні сямі класаў сярэдняй школы № 2 паступіў на першы курс школьнага аддзялення Мінскага педвучылішча імя Н. Крупскай (1940 г.), якое скончыў з адзнакай толькі пасля вайны (1946 г.). У час фашысцкай акупацыі Мінска, каб сям'я магла выжыць фізічна, з канца 1942 г. вымушаны быў пайсці працаваць грузчыкам – вяртаць дровы і торф. Пасля вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў па стане здароўя яго не ўзялі на фронт і ён працягнуў вучобу ў педагагічным вучылішчы.

Восенню 1946 г. як выдатнік вучобы без экзаменаў быў залічаны на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Яшчэ ў педвучылішчы з-за складанага матэрыяльнага становішча сям'і пачаў спалучаць вучобу з працай, спачатку загадчыкам бібліятэкі педвучылішча (1946–1947 гг.), а затым працаваў у газеце «Калгасная праўда» (1950–1953 гг.), дзе прайшоў шлях ад старшага карэктара да загадчыка карэктарскай і літаратурнай групы.

* Першы варыянт нарыса апублікаваны ў суаўтарстве з Н. Цяслюк у часопісе «Роднае слова» (№ 9, 2015 г.).